

מצוות תלמוד תורה

שאל דוד בוצ'ק¹

מצוות תלמוד תורה היא יסוד גדול בתורה, כפי שמובא במשנה (פאה א, א, ובשו"ע רמו, יח) "ותלמוד תורה כנגד כולם". מעלת התורה גדולה ועצומה, ואמרו חכמים שהתורה מגינה על לומדיה (סוטה כא, ע"ב) ושהיא תבלין ליצה"ר (קידושין ל, ע"ב), ו"אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה" (סנהדרין ז, ע"א, שו"ע רמו יט) והיא מביאה לאהבת ה' (ספרי פ' ואתחנן) ולעוד מעלות רבות וגדולות. פסוקים רבים עוסקים בה, בתורה וגם בנ"ך, כמו בפרק קיט בתהילים: "בְּדֶרֶךְ עֲדוֹתֶיךָ שִׁשְׁתִּי כָּעַל כָּל הוֹן. כְּפִקְדֶיךָ אֲשִׁיחָה וְאֲבִיטָה אֶרְחֹתֶיךָ. בְּחֻקֶיךָ אֲשַׁתְּעֶשֶׂע לֹא אֲשַׁכַּח דְּבָרְךָ... גַּל עֵינַי וְאֲבִיטָה נִפְלְאוֹת מִתּוֹרָתְךָ... גִּרְסָה נִפְשִׁי לְתַאֲבָה אֶל מִשְׁפָּטֶיךָ כְּכֹל עֵת... לִוְלֵי תוֹרָתְךָ שֶׁעָשִׂי אֲזֻ אֲבָדְתִי בְּעָנְיִי. לְעוֹלָם לֹא אֲשַׁכַּח פְּקוּדֶיךָ כִּי בָּם חִיֵּיתִנִּי... מָה אֶהְבֵּתִי תוֹרָתְךָ כָּל הַיּוֹם הִיא שִׁחְתִּי...".

בשיעור זה נעיין במשמעות המעשית של המצווה: כמה זמן יש להקדיש לה? אלו נושאים חובה ללמוד? וכן האם יש להוציא ממון לשם כך?

האם חובת תלמוד תורה רחבה או מצומצמת?

משתי סוגיות עולה לכאורה כי חובת תלמוד תורה היא קטנה ומצומצמת:

בגמרא במנחות (צט, ע"ב) אנו רואים כי די ללמוד פרק שחרית ופרק ערבית, ולדעת רשב"י² די בקריאת שמע בלבד:

א"ר אמרי: מדבריו של ר' יוסי נלמוד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיר'.

אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים 'לא ימוש'

בגמרא בקידושין (ל, ע"א) מובא שזבולון בן דן למד מסבו "מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות". המקרא הוא התורה שבכתב. המשנה היא התורה שבעל פה. התלמוד הוא הבנת הסברות, העיון, והבנת שורשי ההלכות. האגדות מלמדות את האדם מוסר, מידות טובות, ומהי הדרך הנכונה בעבודת ה', בדומה לספרי המחשבה שיש בידינו כיום מגדולי הראשונים והאחרונים. אמנם לפי מסקנת הגמרא אין חובה ללמוד את כל הנושאים הללו:

עד היכן חייב אדם ללמד את בנו תורה? אמר רב יהודה אמר שמואל: כגון זבולון בן דן, שלימדו אבי אביו מקרא ומשנה ותלמוד, הלכות ואגדות.

מיתיבי: לימדו מקרא - אין מלמדו משנה; ואמר רבא: מקרא - זו תורה!? כזבולון בן דן ולא כזבולון בן דן, כזבולון בן דן - שלמדו אבי אביו, ולא כזבולון בן דן - דאילו התם מקרא, משנה ותלמוד, הלכות ואגדות, ואילו הכא מקרא לבד

הרי שלמסקנת הגמרא אדם חייב ללמד את בנו מקרא בלבד, ופטור מללמדו משנה ותלמוד, הלכות ואגדות.

התורה מלמדת אותנו כי יש להגות בתורה בכל עת ובכל מצב:

¹ בעריכת הרב שמואל ישמח שהוסיף את ההערות

² הכוונה לרבי שמעון בר יוחאי ויש גורסים רבי שמעון בן יהוידק

"וְשִׁנַּנְתֶּם לְבַנְיָהּ וְדַבַּרְתֶּם בָּם בְּשִׁבְתֶּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִקְתֶּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְכֶךָ וּבְקוֹמֶךָ" (דברים ו³)
"וְלִמְדַתְּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתֶּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִקְתֶּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְכֶךָ וּבְקוֹמֶךָ" (דברים יא)
"לא ימוש ספר התורה הזה מפיה וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה" (יהושע א, ח)

לעומת זאת סוגיות אלו מצמצמות מאוד את החיוב, ומסתפקות בלימוד קצר, ובמקרא בלבד. כיצד יש להבין את הפער הזה?
כדי להשיב לשאלה זאת, נעיין בפתיחת הסוגיא במסכת קידושין.

הסוגיא במסכת קידושין:

עד היכן חייב אדם ללמד את בנו תורה? אמר רב יהודה אמר שמואל: כגון זבולון בן דן, שלימדו אבי אביו
מקרא ומשנה ותלמוד, הלכות ואגדות.

מיתיבי: לימדו מקרא - אין מלמדו משנה; ואמר רבא: מקרא - זו תורה!?

המפרשים נתקשו מדוע היה צורך להביא את דברי רבא? הרי קושיית הגמרא ברורה גם בלעדיהם!
רש"י מסביר שרבא בא למעט את הנביאים והכתובים. דברי רבא הובאו כאן כדי לחדש לנו שאין צורך אף בלימוד התנ"ך כולו,
ודי בלימוד התורה בלבד.

ה'פרחי כהונה' מסביר שהיה מקום לתרץ את קושיית הגמרא ולטעון שהברייתא משובשת. דברי רבא העוסקים בברייתא זאת
מוכיחים שאין לתרץ כך, ולכן הם הובאו.

ניתן להסביר את הדברים באופן אחר (ראה בפנ"י): בתחילת הסוגיא הובא כי זבולון בן דן למד מקרא ומשנה ותלמוד וכו', והגמרא
הקשתה מהברייתא האומרת: "למדו מקרא - אין מלמדו משנה". לכאורה אין כאן סתירה, שהרי ייתכן שהברייתא אינה עוסקת
בשאלה 'מהם התחומים שאב חייב ללמד את בנו?' אלא בשאלה אחרת: 'על אלו תחומים בתורה חייב האב להוציא ממון כדי שבנו
יילמדם?'.

בנדריים (לו, ע"א) מובא כי אין לאדם ליטול ממון עבור מצוות או לימוד תורה שבע"פ, אולם עבור תורה שבכתב מתירה
הגמרא ליטול ממון. לפי ההסבר הראשון בגמרא הסיבה לכך היא משום שתורה שבכתב נלמדת על ידי ילדים קטנים, כמובא באבות
(ה, כא): "בן חמש שנים למקרא". ניתן לקבל שכר על העבודה שאינה לימוד התורה עצמו - השמירה על הילדים ועל המשמעת
וכו'. לפי טעם נוסף המובא בגמרא השכר הוא על 'פיסוק טעמים', כלומר על לימוד הקריאה שנלמד אגב לימוד התורה שבכתב.
ייתכן לפיכך שכוונת הברייתא שלנו היא רק לומר שהאב אינו צריך להוציא ממון על המשנה והתלמוד, שהרי אסור לקחת שכר
על לימוד תורה שבעל פה. אמנם אבא צריך ללמד את בנו משנה ותלמוד וכו', כפי שעשה סבו של זבולון בן דן, אך רק לגבי
המקרא חובה על האב גם לבזבז מממונו. כך היה ניתן להסביר לכאורה כדי לפתור את הסתירה שהביאה הגמרא.
אמנם כדי להוכיח שהברייתא אינה עוסקת בחובת התשלום על לימוד תורה, אלא בהיקף התורה שיש ללמד את הבן, מוסיפה
הגמרא ומביאה את דברי רבא "מקרא - זו תורה". לדברי רבא גם נביאים וכתובים אינם כלולים בחובת האב, וזאת למרות שמותר
לקבל עליהם שכר, ומכאן שהברייתא אינה עוסקת בחובת התשלום על הלימוד אלא בעצם החובה ללמד את בנו.

ציינו כי לפי ה'פני יהושע', הגמרא הביאה את דברי רבא כדי לדחות מחשבה מוטעית לפיה הנושא בברייתא הוא לימוד בשכר.
אמנם יש מפרשים שלשיטתם אכן בכך עוסקת הברייתא:

הרמב"ם (ת"א, ב) כתב:

כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו, שנאמר: 'והודעתם לבניך ולבני בניך'.

ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים, אף על פי שאין בניו,

³ ביומא (יט, ע"א) ובקידושין (ל, ע"ב) מבואר שאכן פרשה זאת מדברת גם על לימוד תורה.

שנאמר: 'ושננתם לבניך', מפי השמועה למדו 'בניך' - אלו תלמידיך, שהתלמידים קרויין בנים

אם ישנו חיוב על הרב ללמד כל תלמיד, אף על פי שאינו בנו, מהו אם כן החיוב המיוחד שיש לאב דווקא כלפי בנו? צריך לומר שהחיוב המיוחד של 'אבי אביו' של זבולון בן דן הוא בכך שהוא גם הוציא ממון כדי שנכדו ילמד תורה. סוגייתנו עוסקת לפי זה בחיוב התשלום על לימוד תורה: בתחילה מביאים שסבו של זבולון הוציא ממון כדי שנכדו ידע מקרא משנה ותלמוד, ואחר כך מסיקה הגמרא שרק על 'תורה' חייבים להוציא ממון, אך על שאר התחומים אין חיוב להוציא ממון (וכ"כ בלהם משנה' שם, וראה שם בכס"מ, וראה בדברי ר' משה פיינשטיין בעל האגרות משה' בספרו 'דברות משה' קידושין, סימן מד, ענף א). לפי פירוש זה על כל אבא ללמד לבנו את כל התחומים בתורה: מקרא ומשנה תלמוד הלכות ואגדות, וגם הרב חייב בכך, אמנם אבא שאין בכוחו לעשות זאת והוא משלם לאחרים כדי שילמדו את בנו, אב שכזה אינו חייב להוציא ממון אלא רק עבור לימוד התורה.

לעיל הצבענו על הפער בין סוגיית הגמרא בקידושין המסתפקת בלימוד מקרא בלבד לבין חשיבות לימוד התורה העולה מהתנ"ך כולו. עתה אנו רואים כי הסוגיא עוסקת במצב מיוחד בו האב אינו יכול ללמד את בנו והוא משלם ממון כדי שבנו ילמד, אך גם לפי הגמרא יש חיוב לכל אדם ולכל רב ללמד את התורה כולה.

באופן דומה יש להסביר את הסוגיא במסכת מנחות: על כל אדם ללמוד תורה 'יומם ולילה' כפי שנאמר בתורה, ודברי הגמ' מתייחסים למצב מיוחד כאשר עיסוקיו המרובים של האדם אינם מניחים לו ללמוד⁴. ישנם אנשים שחייבים לעמוד לפרנסתם שעות רבות, וישנם אנשים שבזמנים מסויימים הם נמצאים בלחץ זמן גדול. במצבים אלו די ב'פרק שחרית ופרק ערבית', אך ההדרכה הרגילה היא "והגית בו יומם ולילה"⁵.

אינו מלמדו משנה – אין חובת בנו עליו אלא במקרא, מכאן ואילך ילמד הוא בעצמו (רש"י).

מדברי רש"י עולה כי חובת האב כלפי בנו מצטמצמת אמנם ב'מקרא' בלבד, אך על האדם ללמוד בעצמו את התורה כולה, כפי שאכן מדגישים הפסוקים בתנ"ך.

השולחן ערוך (רמא, ו) מוסיף שאבא שיש לו ממון חייב אף לשלם על לימוד המשנה והתלמוד של בנו, ורק מי שדחוק בממונו יסתפק בתשלום על לימוד התורה:

היה מנהג בעיר שלוקח מלמד תינוקות שכר - חייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה.

ואינו חייב ללמדו בשכר משנה וגמרא.

והני מילי דלא אפשר, דדחיקא ליה שעתא, אבל אם אפשר ליה - מצוה לאגמוריה משנה וגמרא הלכות

ואגדות

האבא אמנם פטור עקרונית מלשלם על לימוד התורה שבעל פה של בנו, אך מכיון שהבן עצמו חייב בכך, כפי שראינו ברש"י, הרי שעל האב לסייע לבנו לקיים את המצווה, אלא אם כן האב דחוק בממונו.

ייתכן שיש ללמוד זאת מדברי הגמרא שראינו: סבו של זבולון הוציא ממון כדי שנכדו ידע את כל תחומי התורה, וזאת למרות שהגמ' מסיקה שאין חובה בדבר. מכאן עלינו ללמוד שאף שאין חובה בדבר, הרי שכך ראוי לעשות כל עוד יש אפשרות לכך.

בהמשך הסוגיא במנחות מביאה הגמרא מימרא מיוחדת:

⁴ וכ"כ בר"ן בנדרים ח ע"א, ובסמ"ג עשין יב, והג"מ הל' ת"ת פרק א הלכה ט, וברמ"א רמו, א

⁵ לענ"ד ניתן בדרך זו לתרץ את הסתירה בין דברי רשב"י בברכות (לה, ע"ב) 'תורה מה תהא עליה' לבין דבריו במסכת מנחות, סתירה עליה עמדו הראשונים והאחרונים.

תנא דבי ר' ישמעאל: דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן
הלימוד הוא קשר שנוצר עם רבש"ע, והוא אינו דבר טכני או איסוף יידע. לכן אין ללמוד את התורה כ'חובה'.
התוספות מביאים כמה פירושים בדבר:

'לא יהו עליך חובה' - כאדם שיש לו חוב ואומר מתי אפרענו ואפטר, כך לא יאמר 'אשנה פרק אחד ואפטר',
שאי אתה רשאי לפטור את עצמך מהן, כך פירש בקונטרס.
עוד יש לפרש: 'לא יהו עליך חובה' - שלא תעסוק אלא בהן, 'ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן' - שלא
תעסוק בהן כלל, אלא 'יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ'.
אי נמי: 'לא יהו עליך חוב' - ללמוד כל התורה, כדתן במסכת אבות 'לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן
חורין ליבטל'

פירושם האחרון סותר לכאורה את דברי השולחן ערוך לפיהם כל אדם חייב ללמוד את התורה כולה?
אולם נראה שאין כאן מחלוקת כלל: אין חובה מוחלטת ללמוד את כל ההלכות, ואין כל אדם מסוגל לכך, אמנם ישנו חיוב על כל
אדם ללמוד מכל ההלכות, מתוך איזון בין תחומי התורה השונים:

חייב אדם לשלש למודו:

שליש בתורה שבכתב - דהיינו הארבעה ועשרים (=24 פרי התנ"ך);
שליש במשנה - דהיינו תורה שבעל פה, ופירושי תורה שבכתב בכלל זה.
שליש בתלמוד - דהיינו שיבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מתוך דבר,
וידמה דבר לדבר וידון במדות שהתורה נדרשת בהם עד שידע היאך עיקר המצות
והיאך יוצא האסור והמותר וכיוצא בזה, דברים שלמד מפי השמועה" (שו"ע רמו, ד)

התורה היא עצומה "ארוכה מארץ מדה, ורחבה מני ים" (איוב יא, ט), וקשה לזכות ולהקיף את כולה בשלימות. אמנם חובתו של
האדם היא ללמוד ככל האפשר, מכל התחומים שבתורה, ואף שלא עליו המלאכה לגמור הרי אינו בן חורין להיבטל הימנה.

מילדות ועד זיקנה:

נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את
בניכם לדבר בם, ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד. כשם שחייב אדם ללמד
את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך, ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה
על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו, שנאמר ושננתם לבניך מפי
השמועה למדו בניך אלו תלמידיך... (רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פתיחת פרק א)

פתיחת הרמב"ם להלכות תלמוד תורה תמוהה: בתחילה מביא הרמב"ם מיהם הפטורים מהמצווה, וזאת עוד לפני שהסביר שבכלל
ישנה מצווה שכזאת.

השולחן ערוך אכן נקט בדרך מובנת יותר, את סימן רמ"ה הוא פותח במצווה ללמד את בנו תורה, ואת סימן רמ"ו הוא פותח
בחובה המוטלת על כל אחד ואחד מישראל:

מצות עשה על האיש ללמד את בנו תורה. ואם לא לימדו אביו - חייב ללמד לעצמו... (שו"ע רמה, א)
כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורים, בין בחור בין זקן
גדול. אפילו עני המחזר על הפתחים, אפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום
ובלילה... (שו"ע רמו, א)

נראה שהרמב"ם בא להדגיש את חשיבות מצווה זאת: אדם חייב לחנך את בנו ליטול לולב ולהתעטף בציצית, לקרוא קריאת שמע ולהתפלל, אולם מצוות ה'חינוך' היא מדברי חכמים ולא מהתורה. לעומת זאת החובה ללמד את בנו תורה היא חובה מדאורייתא. הרמב"ם מדגיש כי קטנים פטורים מתלמוד תורה, כפי שהם פטורים מדאורייתא מכל המצוות, וזאת כדי להדגיש כי החובת האב ללמד את בנו תורה היא חובה מן התורה, ובכך אנו למדים על חשיבותה העצומה של מצווה זאת.

מצווה זאת מתחילה מגיל קטן:

מאימתי מתחיל ללמד לבנו? משיתחיל לדבר מתחיל ללמדו: 'תורה צוה לנו' וגו' ופסוק ראשון מפרשת שמע, ואח"כ מלמדו מעט מעט עד שיהא כבן ששה או כבן שבעה, ואז מוליכו אצל מלמדי תינוקות (שו"ע רמה, ה)

אין פטור לעולם ממצווה זאת, והיא נמשכת עד ליום מותו של האדם:

עד אימתי חייב ללמוד? עד יום מותו, שנאמר: 'ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך' (שו"ע רמו, ג)

כמה זמן ללמוד:

ראינו כי על האדם ללמוד מכל חלקי התורה. עליו להקדיש לכך זמן משמעותי מיומו, ורק כשאין לו יכולת הוא יוצא ידי חובה בפרק בבוקר ופרק בערב.

מהו אותו זמן משמעותי? כמה שעות יש להקדיש ביום ללימוד? הרמב"ם והשו"ע מביאים דוגמא מאדם הלומד תשע שעות ועובד שלש שעות:

כיצד? היה בעל אומנות ועוסק במלאכתו שלש שעות ביום ותשע בתורה, קורא שלש מהם בתורה שבכתב, ובשלש תורה שבעל פה, ובשלש יבין דבר מתוך דבר. במה דברים אמורים? בתחילת לימודו של אדם (שו"ע רמו, ד)

אמנם ברור שזאת דוגמא בלבד, שאינה מגדירה מהו החיוב. אנו יכולים ללמוד מכך על החשיבות הגדולה של התורה, לה מקדיש האדם חלק גדול מיומו.

השולחן ערוך (או"ח סימן קנה-קנו) מציין כי אחרי שיצא מהתפילה ילמד ואז יצא לעבודתו. הוא אינו מציין כמה זמן יש ללמוד, אך מדגיש כי תורתו תהיה קבע:

אחר שיצא מבית הכנסת ילך לבית המדרש, ויקבע עת ללמוד.

וצריך שאותו עת יהיה קבוע שלא יעבירו אף אם הוא סבור להרויח הרבה...

אחר כך ילך לעסקיו, ד'כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון', כי העוני יעבירו על דעת קונו.

ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבע, וזה יתקיים בידו

כמובן שהזמן המוקדש ללימוד משתנה בין אדם לאדם, לפי עיסוקיו ויכולותיו. באופן כללי נראה לי שרוב בני האדם צריכים ללמוד לפחות שעה בבוקר ושעה בערב. בימי חופשות יש כמובן להוסיף בלימוד התורה מעבר לכך.

ישנם בעלי בתים החושבים כי אין להם זמן לכך, אך כשיבחנו כמה זמן נותר להם מסיום העבודה ועד לשעת השינה הם יראו כי זמן רב מתבזבז ללא תועלת. על האדם לסייע לרעייתו ולהשקיע בחינוך ילדיו ובקשר עמם, אך גם אחרי שמקדישים לכך זמן - נותר זמן שאותו עלינו להקדיש ללימוד התורה.

גם אדם שלא מצא עבודה המאפשרת לו להקדיש זמן ללימוד צריך להקדיש לכך מעט זמן בבוקר ובערב. אמנם הזמן בו הוא ילמד יהיה קצר, אך חשוב לזכור שהאיכות חשובה לא פחות מהכמות. "תורתו קבע" כוונתו שהתורה היא הדבר העיקרי והחשוב מבחינה איכותית (עין איה שם).

בגמרא נחלקו האם לדעת רשב"י טוב לומר בפני עם הארץ שקריאת שמע שחרית וערבית פוטרת מחיוב לימוד תורה. הרמ"א ועוד פוסקים הביאו את דינו של רשב"י ולא כתבו שאין לומר זאת בפני עם הארץ, ולכן נראה שפסקו שהדבר מותר⁶. מה הטעם בזה? רש"י מסביר שכאשר עם הארץ מבין כמה שכר ישנו למי שלומד מעט כל כך, הוא יתאמץ ללמוד עוד ועוד שהרי כך שכרו יגדל כפליים:

**מצוה לאומרו בפני עם הארץ - דסבר משום קרית שמע נוטל שכר גדול כזה 'כי אז תצליח את דרכיך',
אם היה עוסק כל היום – כל שכן ששכרו גדול, ומרגיל את בניו לתלמוד תורה...**

כך הדבר גם לגבי השכר הרוחני: לימוד התורה, ואפילו לימוד קצר, מקשר את האדם לקב"ה. קישור זה יגרום בעז"ה לכך שהאדם ירצה להתקרב להשי"ת יותר ויותר ולהוסיף בלימוד התורה.

יש לזכור כי כאשר יש רק זמן מועט על האדם להשקיע אותו בלימוד המביא לידי ידיעת המצוות, 'גדול תלמוד המביא לידי מעשה' (קידושין מ"ב):

**חייב אדם ללמוד בכל יום תורה שבכתב שהוא תנ"ך ומשנה וגמרא ופוסקים. ובעלי בתים שאינם לומדים
רק שלש או ארבע שעות ביום לא ילמדו בגמרא לחוד, דבזה אינו יוצא, אלא צריך שילמוד דוקא גם ספרי
פוסקים כל אחד כפי השגתו (משנה ברורה או"ח קנה, ג)**

אלו הם הדרכות לאדם העמל לפרנסתו, אך בחורי ישיבה עוסקים בתורה 'יומם ולילה' כפשוטו. בתחילת החיים על האדם להשקיע את כל כולו בתורה, כדי לקנות את היכולת ללמוד, לבנות את בניינו הרוחני, ולרכוש את הכלים שבעזרתם יכוון בעזרת ה' את כל חייו לפי דרכה של תורה.

⁶ ונראה שנפסק שאומרים כך לעם הארץ, שהרי הרמ"א (רמו, א) וכן שולחן ערוך הרב (ת"ת ג, ד) הזכירו דין זה ולא ציינו שאין לומר זאת בפני עם הארץ, ומכאן נראה שפסקו שניתן לאומרו בפני עם הארץ (וכ"כ בש"ך רמו, סק"א, שזוהי פסיקת הרמ"א כדעת ההגהות מיימוניות ודלא כדעת הסמ"ג).